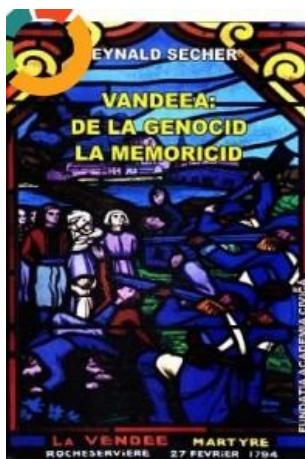

RECENZII

Genocidul și întemeierea republicii. Memoria disputată a Vandeei

(The genocide and the founding of the republic. Vendee's disputed memory)

Reynald Secher, *Vandeea: de la genocid la memoricid. Mecanismul unei crime legale împotriva umanității* (trad. Ana Ciucan Țuțuianu), Fundația Academia Civică, 2013, 518 p.

După propria mărturie, Reynald Secher este primul cercetător francez care a calificat atrocitățile de la Vandeea drept genocid. Acest lucru s-a întâmplat în 1986, cu apariția cărții *Le Génocide franco-*

français: la Vendée-Vengé. Reviuzirea canonului istoriografic care reducea masacrul comis de către trupele revoluționare franceze asupra locuitorilor Vandeei la dimensiunea unui război civil (în cel mai bun caz) a venit în urma descoperirii la Arhivele Naționale a unor bilețele pe care erau consemnate ordine explicite de exterminare a populației franceze din Vandeea. Cartea care i-a adus imediat ostracizarea din viața publică a venit cu doar trei ani înainte de bicentenarul Revoluției Franceze (1789-1989), în contextul unui curajos curent de revizuire istoriografică condus, la modul informal, de François Furet (*Penser la Révolution Française*, 1978).

Vandeea: de la genocid la memoricid, lucrare publicată la Editions du Cerf (2011) și în traducere românească la Fundația Academia Civică (2013) continuă demersul început în 1986 în sensul că rămâne la același obiect de studiu

(Vandeea ca provincie geografică cu puternică rezonanță istorică pentru Franța) și, în același timp, dezvoltă în sensul că mută accentul de la argumentația strict istorică la o discuție asupra memoriei (și asupra conflictului istoriografic subsecvent) acestui genocid. Într-un anume fel, se poate aprecia că această carte reprezintă o reflecție critică asupra ecourilor pe care le-a produs cartea din 1986. Cele două cărți pot fi socotite drept un diptic al cărui autor –Reynald Secher– este un erou al cercetării științifice și, deci, al adevărului, precum și un proscris al spațiului public. Dacă în cartea din 1986, dovedind natura genocidară a faptelor din Vandeea, Secher arată că acesta este primul genocid modern și, deci, matricea tuturor genocidelor care au urmat în secolul XX (împotriva armenilor, ucrainenilor, evreilor, cambodgienilor), în cartea din 2011 (2013 în ediția românească) autorul argumentează că genocidul din 1793-1794 continuă până în zilele noastre sub forma memoricidului.

Pentru mulți francezi acest diptic reprezintă un scandal nu atât pentru că pune umărul la demitizarea Revoluției Franceze în sensul discutării critice a acesteia (lucru care a început, strict cronologic, încă de la începutul secolului XX atunci când o mică broșură a pus pentru prima dată problema asemănării de mijloace între Revoluția Franceză și Revoluția bolșevică), cât mai ales pentru că așează genocidul în inima revoluției și pentru că face

responsabil statul republican (indiferent de varianta sa constituțională) de perpetuarea genocidului sub forma memoricidului. Așadar, pentru un francez acest diptic se poate constitui într-o dublă punere sub acuzare: a revoluției care departe de a instaura libertatea a adus exterminarea în masă și a republicii care perpetuează genocidul prin „uciderea memoriei.” Pentru un alt cititor însă cartea se poate dovedi tulburătoare într-o altă direcție: care este motivul pentru care multe republici se întemeiază pe un păcat originar, acesta nefiind altul decât genocidul, adică cea mai gravă dintre infracțiuni (imprescriptibilă și, deci, impardonabilă). În acest sens, se poate spune (fără a lua în calcul detaliile care sunt de natură să sugereze anumite diferențe) că Reynald Secher este pentru Franța ceea ce Taner Açam este pentru Turcia: doi autori care dovedesc istoric faptul că apariția republicii nu este inocentă, ci se întemeiază pe genocid, adică pe cea mai gravă vărsare de sânge (la fel se putea întâmpla și în România dacă Regele Mihai I nu accepta nedreptatea abdicării). Această afirmație nu rezistă nici paradigmei hegeliene de interpretare a trecutului deoarece genocidul, în calificarea juridică și în derularea istorică a faptelor, este suficient de violent și de dureros încât să trădeze o voință explicită care anulează orice considerație privind „viclenia rațiunii” (*List der Vernunft*) care se folosește de

anumite violențe pentru a instaura o etapă superioară¹. Deci, fie că este vorba despre interpretarea impersonalistă a istoriei, în manieră hegeliană, fie personalistă (fapta ca efect al unei voințe individuale conștiente) prezența vărsării de sânge în constituirea republicii (Anglia lui Cromwell, Franța lui Robespierre, Turcia lui Talaat Pașa, Rusia lui Lenin, Germania lui Hitler, etc) reprezintă o realitate pe care nici teoria politică și nici analiza istorică nu are cum să o treacă cu vederea.

În afară de interesul teoretic și contra-factual (bunăoară, ce risca să se întâmple în România anului 1947 dacă Regele Mihai I nu semna actul de abdicare), mai există un motiv pentru care această carte prezintă interes. Universitarul francez Stéphane Courtois, un prieten deja vechi al cercetării românești, argumentează în postfața acestei cărți („Istoricii neo-robepierrieni și memoricidul”) și în alte cărți² natura genocidară a comunismului. Raportarea republicii România de după 1989 (pe care, pentru obiectivitate, prefer să nu o numesc post-comunistă) la ceea ce s-a întâmplat în republica România dintre 1948 și 1989 ridică aceeași problemă a memoriei. Din acest punct de vedere, cartea lui Reynald Secher se alătură unui corpus teoretic³ care discută relația dintre memorie și genocid foarte util în procesul de înțelegere a continuităților și rupturilor care s-au petrecut în Republica România, din 1948 și până în prezent (desigur, este foarte

grăitoare opțiunea Adunării Constituante și a experților constituționaliști din 1990-1991 care nu au reținut în denumirea statului român forma de guvernare chiar dacă, sub aspectul definiției minimale, a rămas neschimbată). Fie că place, fie că nu, extinderea la cazul românesc a abordării lui Secher este de natură să reîncălzească vechea discuție privind legitimitatea republicii, întemeiată în 1948 pe o nedreptate (forțarea regelui, sub presiunea șantajului, de a semna actul de abdicare), iar în 1991 pe o dezbatere formală⁴ (pe care unii au calificat-o manipulare sub aspectul comunicării publice).

Din punct de vedere al conținutului, volumul cuprinde două părți („Partea întâi. Genocidul”, pp. 27-228; „Partea a doua. Memorcidul: de la imposibilul adevăr la mizele justei memorii”, pp. 229-379). Acestea li se adaugă două postfețe semnate de Hélène Piralian („Memoricidul: o crimă comisă neîncetat?”, pp. 383-418) și de Stéphane Courtois („Istoricii neo-robepierrieni și memoricidul”, pp. 419-487). Prin urmare, dacă prima parte poate fi socotită drept punte de legătură a acestei cărți (2011/2013) cu cea din 1986 în sensul în care sunt discutate anumite chestiuni istorice de natură să califice drept genocid o parte din masacrele comise în timpul războiului din Vandeea, partea secundă reprezintă adevăratul nucleu al cărții unde, preț de patru capitole („Memoricidul sau imposibila victimizare”; „Memo-

ricidul sau imposibila justiție”; „Imposibila memorie obiectivă a faptelor”; „Mizele justei memorii: de la furtul morții la sfârșitul memoricidelor”), autorul discută problema uciderii memoriei (*memoricid*) ca formă de continuare a genocidului, în plan simbolic.

Atât în cazul genocidului, cât și al memoricidului, dincolo de abordările specifice (factuală, respectiv normativă; istorică, respectiv morală și juridică), un lucru esențial îl reprezintă stabilirea corectă a terminologiei. Ceea ce se denumește, în mod generic, „război din Vandeea” cuprinde două momente decisive: războiul civil (în timpul căruia albaștrii se confruntă cu albi) care antrenează apoi genocidul. Sub aspectul duratei, delimitarea celor două momente nu este o sarcină întrutotul ușoară (având în vedere multitudinea de criterii și diversitatea de perspective), iar autorul nu vine foarte mult în ajutorul cititorului, dat fiind caracterul ușor nesistematic al narațiunii istorice. Din punct de vedere vandeian, războiul civil se întinde de la insurjecția din martie 1793, încheindu-se cu înfrângerea de la Savenay, din zilele de 23 și 24 decembrie 1793. Potrivit autorului, acest interval de 10 luni poate fi împărțit în trei faze, în funcție de interacțiunea vandeieni-republicani. Prima fază (martie – 29 iunie 1793) este caracterizată de succesul insurecției în fața republicanilor care, încă fideli tradiției militare de secol XVIII, nu pot înfrunta gherila vandeienilor. Faza a

doua (29 iunie – 17 octombrie 1793) cunoaște reechilibrarea forțelor, pentru ca faza a treia (de la traversarea Loarei la masacrul de la Savenay din 23/24 decembrie 1793) să marcheze victoria albaștrilor. Invinși, vandeienii cer o iertare pe care membrii Convenției revoluționare nu doresc să o acorde (pp. 35-46). Acest lucru se explică prin faptul că încă de la 1 august 1793 intră în vigoare o lege prin care Convenția nu face altceva decât să oficializeze dispoziții anterioare ale Comitetului Salvării Publice prin care se urmărește o politică de distrugere sistematică a populației vandeene (nu doar bărbații apti de luptă, ci și categoriile vulnerabile: femei, copii, bătrâni). Această lege de la 1 august a fost ușor modificată în sensul înăsprii la 1 octombrie, astfel că persoanele necombatante sunt incluse în categoria contrarevoluționarilor, fără a se mai pune astfel problema definiției și stabilirii criteriilor de sex și de vârstă (p. 71). Pentru forțele de represiune, nu există de la 1 octombrie decât două categorii ireconciliabile: patrioți (republicani) și contrarevoluționari. Astfel că genocidul capătă existență legală de la 1 octombrie 1793 și existență publică din ianuarie 1794, încheindu-se abia cu căderea lui Robespierre, în iulie 1794. Se observă că între 1 august (prima variantă a legii de aprobare a genocidului) și 24 decembrie 1793 (Savenay) are loc o „perioadă de suprapunere” în care războiul civil se amestecă cu actele genocidare.

Greșeala majoră, potrivit lui Secher, este aceea de a include genocidul în cadrul războiului civil; în ciuda perioadei de tranziție arătate, cele două forme de crimă sunt distincte (p. 240).

O altă distincție necesară pentru înțelegerea corectă a evenimentelor este cea dintre vandeeni și șuani. Deși unite de răspândirea geografică (provinciile apusene ale Franței) și de poziționarea critică față de noul regim, șuaneria reprezenta o mișcare țărănească deja în plină activitate la data la care vandenii declanșaseră insurecția, problema unificării celor două mișcări punându-se abia în octombrie 1793 (proiect zădărnicit însă de intervenția armatei regulate). În plus, șuanii erau țărani regaliști, în timp ce revolta vandenilor, departe de a reprezenta „tresărirea de apărare a monarhiei absolute”, semnifica „lupta pentru libertatea de conștiință individuală și egalitate” (p. 27). Natura distinctă a mișcării vandeene se probează cu faptul că scânteia insurecției nu a fost execuția regelui din 21 ianuarie 1793, ci legea privind recrutarea (prevăzută pentru luna martie), care avea ca efect exceptarea tocmai a celor ce reprimau populația (p. 34). Un detaliu asupra căruia, în ciuda importanței sale, autorul nu pare să insiste prea mult este acela că într-o măsură mult mai mare decât șuaneria, revolta vandenilor reflectă ruptura dintre stat și societate, produsă imediat ce noii conducători au trădat principiile revoluției (p. 29). Această observație ar fi utilă în

afinitatea vandenilor cu acea dimensiune pozitivă a Revoluției Franceze pe care nimeni nu are cum să o nege. Mai mult decât atât, se poate spune că dacă șuaneria reprezintă o mișcare contra-revoluționară (nostalgică după *l'Ancien Régime*), revolta vandenilor se face în numele aplicării principiilor revoluției (egalitate, libertate) și a apărării acesteia în fața „tiraniei egalitariste a iacobinilor” din 1792-1794. În măsura în care refuzul de a recunoaște degenerarea războiului civil din Vandeea în genocid reprezintă o problemă a statului, atunci acesta nu poate fi explicat decât prin neînțelegerea corectă a naturii evenimentelor care au avut loc pe plan militar, social și economic în Vandeea, între martie 1793 și 27 iulie 1794.

Dacă stabilirea corectă a terminologiei prin operarea unor distincții de tipul celor exemplificate în paragrafele anterioare (război civil – genocid, șuani – vandeeni), nu înainte de a fi identificate criteriile de diferențiere (criteriul legal, criteriul militar, etc) reprezintă o îndatorire a posterității pentru a restitui natura specifică a evenimentelor consumate cu mult timp în urmă, contemporanii deși fără excepție „au perceput caracterul specific și inedit al crimelor”, simțind „nevoia de a le denunța în scris” (Babeuf, avocatul Tronson-Ducoudray), problema majoră a fost de natură lexicală: „vocabularul folosit pentru a defini incalificabilul” (p. 180). Începând cu călăii

(dar și cea mai mare parte a victimelor), s-a preferat conceptul de „masacru”, care deși identifică corect natura violentă, trece cu vederea „caracterul sistematic și global al faptelor”, specific genocidului (p. 181). Doar Babeuf a propus termenul de „populicid” a cărui încărcătură semantică coincide cu termenul „genocid” propus de R. Lemkin, după grozăvia Holocaustului. Pentru Reynald Secher, indiferent de denumirea specifică a genocidului, în funcție de etnia care i-a căzut victimă (Șoah/Holocaust pentru evrei, Aghet pentru armeni, Holodomor pentru ucrainieni), „fiecare dintre aceste cuvinte nu cuprinde nici descifrarea specificului său, nici pe aceea a efectelor sale psihice asupra supraviețuitorilor”, ele nefăcând altceva „decât să încerce să numească o oroare percepută ca o orare de o natură necunoscută” (p. 187).

Includerea în orice discuție asupra genocidului nu doar a victimelor, ci și a supraviețuitorilor și urmașilor acestora reprezintă al doilea specific al acestui tip de infracțiune care antrenează chestiunea memoriei. În abundența de considerații istorice și normative autorul ar fi trebuit pesemne să insiste mai mult asupra acestui specific deoarece el este argumentul cel mai solid pentru afirmația potrivit căreia genocidul pentru contemporani (victime și supraviețuitori) se continuă în memoricid pentru posteritate (urmașii supraviețuitorilor și, probabil, ai

victimelor)⁵. Mai mult, dacă genocidul cuprinde „spaimă și teroare”, memoricidul pe care acesta îl antrenează cuprinde „manipulare și uitare” (p. 232), cu alte cuvinte se produce o transformare a violenței fizice (genocidul) în violență simbolică (memoricidul). Din punct de vedere cronologic, problema memoriei genocidului se pune imediat după căderea lui Robespierre (termidor). Memoricidul semnifică trecerea sub obroc a ororii prin instrumentul negării generalizate efectul fiind dublu: „incapacitatea victimelor de a se defini în raport cu genocidul și drept corolar imposibilitatea justiției de a-și face datoria, deci de a vedea ieșind la suprafață memoria colectivă conformă a faptelor” (p. 230).

Miza construirii și comunicării memoriei faptelor se află în distincția dintre călău și victimă, prin victimă înțelegându-se „o persoană sau o comunitate care suferă sau a suferit acțiunile unui terț, individ sau grup, sau chiar ale unui stat” (p. 233). Astfel, cât timp această distincție nu poate fi oficializată, are loc memoricidul al cărui rezultat este „împiedicarea persoanelor care au suferit într-un fel, din cauza genocidului, de a se constitui și deci de a fi recunoscute ca victime”, iar „dacă nu există victimă, nu există nici crimă” (pp. 233-234). Al doilea rezultat este următorul: „călăii și moștenitorii lor inversează originea faptelor care nu se mai situează în agresiunea de stat împotriva populației locale, ci în

pretinsa agresare a statului de către această populație locală” (p. 234). În cazul vandeenilor, ca și al armenilor, călăii sunt „învingători și dețin puterea”, iar victimele sunt învinșii ceea ce face ca „victima să stea la originea propriei pedepsiri”, căci vandeenii, ca trădători (revolta împotriva republicii implică apărarea intereselor străinilor), sunt „criminali pedepsiți în numele Națiunii” (p. 236). Aceasta este esența memoricidului care, început încă din genocid, a fost reținută cu titlu canonic în istoriografia oficială. Neexistând genocid potrivit acestei perspective, crimele nu pot fi împotriva umanității, ci crime de război (tipuri diferite de infracțiune).

Un punct vulnerabil al cărții în discuția cu privire la memoricid este ambiguitatea asupra naturii reparațiilor pe care restabilirea distincțiilor și a proprietăților termenilor le-ar aduce în termeni de justiție. Cu alte cuvinte, nu este deloc clar la ce se referă autorul când vorbește despre „proces”: judiciar (penal? civil?) ? Moral-istoric? Iată un exemplu problematic din motivele arătate mai jos: „[...] atâtea gesturi importante care ar bloca procesul memoricidar și care, pornind de la recunoașterea faptelor genocidare dar și de la memoricidul al cărui obiect au fost, *le-ar permite descendenților genocidaților să se recunoască ei înșiși ca victime și să poată în sfârșit pretinde un proces legitim* (subl. m. N.D.)” (p. 370). Chiar dacă infracțiunea de genocid este imprescriptibilă, nu se pune problema unei condamnări penale

atâta timp cât vinovații/călăii au murit de mult, iar răspunderea penală este strict individuală. În plus, ar fi fost interesant de precizat care este temeiul juridic prin care descendenții victimelor ar putea fi socotite victime și, pe cale de consecință, să aibă calitate procesuală. Rămâne de văzut dacă se poate pune problema unor reparații civile pentru urmașii victimelor în situația asumării oficiale a acestei secvențe istorice a revoluției franceze, lucru greu de precizat din punct de vedere juridic și destul de puțin probabil sub aspectul voinței politice, cel puțin în perioada imediat următoare. În aceste condiții, unica miză care rămâne mereu actuală, indiferent de timpul scurs de la consumarea faptelor, este cea simbolică. Chiar dacă nu este cuantificabilă material, miza simbolică nu e lipsită de importanță, căci memoricidul comportă efecte sociale și psihice care dau naștere unor „comportamente specifice” în rândul vandeenilor „ca, de exemplu, refuzul de a cânta *Marseilleza* (cântecul exterminatorilor), refuzul de a sărbători ziua națională la 14 Iulie (sărbătoare care e dedicată Revoluției), refuzul de a se căsători la primărie sub simbolurile republicii (Marianne, portretul șefului statului și tricolorul), și să ceară dimpotrivă ca în sala municipală a deliberărilor să fie un crucifix, sau, mai mult, să se citească mătaniile, din care o rugăciune era dedicată în mod special strămoșilor exterminați, să-și facă semnul crucii pe piept, întotdeauna în onoarea lor, chiar înainte de a primi comuniunea” (p.

244). Poate că o viitoare carte despre efectele sociale ale memoricidului, în maniera jurnaliștilor francezi Laure Marchand și Guillaume Perrier ar transforma dipticul în triptic, întregind astfel cunoașterea (argumentație istorică a genocidului, argumentație moral-juridică a memoricidului și efectele sociale ale celor două asupra descendenților deopotrivă ai victimelor și călăilor). Numai așa s-ar putea aproxima idealul unei dreptăți intergeneraționale care să concilieze societatea și să servească adevărului.

În încheiere, merită precizat un aspect interesant al cărții care se referă la „structura memoricidului” (pp. 347-351). În primul rând, instrumentele (sau mijloacele) înfăptuirii memoricidului sunt relativismul și negaționismul. Relația însă dintre memoricid, pe de o parte, și relativism și negaționism, pe de altă parte, nu trebuie confundată, căci prima este finalitatea, iar celelalte două sunt mijloace (p. 347). Preluând cercetarea lui Israel Carny prin care au fost scoase la iveală cele 12 strategii de care s-a folosit guvernul turc în negaționism, Reynald Secher identifică în cazul vandeian patru procedee și 24 de tactici, după cum urmează: primul procedeu este negarea (se neagă intenția genocidară, punerea în practică, vizarea întregii populații, faptele genocidare, dovezile istorice), urmat de relativism (intenția și voința genocidare, bilanțul uman și material, aplicarea, istoria și legalitatea sa), justificarea (necesitatea genocidului din punct de vedere militar, juridic, politic potrivit

intenției superioare a națiunii, social potrivit nevoii de eliminare a străinilor, uman prin inventarea ororilor și filosofic) și încheiat cu ostracizarea (genocidaților și urmașilor acestora, scrierilor, cercetărilor istorice, activităților memoriale, cererile de recunoaștere). Ar fi fost probabil interesantă o discuție despre felul în care justificarea genocidului, spre deosebire de simpla negare și chiar relativizare, reprezintă o formă tacită de recunoaștere a sa (și deci de diluare a efectului memoricidar).

Dincolo de toate plusurile și minusurile sesizate mai sus, cartea de față merită și trebuie citită măcar pentru a beneficia de o argumentație pertinentă asupra felului în care realitatea memoricidului, ca element component al genocidului, face ca acte specifice memoricidului (negare, relativizare, probabil justificare) să nu fie considerate pur și simplu opinii, ci delikte de opinie, cu toate consecințele civile și penale care decurg de aici: „Devine atunci clar că negarea și memoricidul nu pot fi considerate opinii, ci sunt delikte, acte ucigașe care continuă în prezent actul genocidar și care trebuie pedepsite” (p. 414). Astfel, libertatea de expresie, departe de a fi absolută, are limite, iar cea mai importantă dintre acestea probabil este chiar memoricidul tratat din punct de vedere juridic drept delikt de opinie.

Nicolae DRĂGUȘIN

Note

- ¹ O discuție de acest tip poate fi întâlnită la Imre Tóth, *A fi evreu după Holocaust* (trad. Gina Vieru), Humanitas, București, 2015, 92 p. Am argumentat într-o recenzie extinsă a acestei cărți (*Holocaust. Studii și cercetări*, vol. VII, nr. 1(8)/2015, Curtea Veche, București, 2015, pp. 382-388) faptul că interpretarea hegeliană a genocidului prezintă riscul de a se transforma într-o justificare a ceea ce este inacceptabil. Asta nu înseamnă, desigur, evacuarea tensiunii hermeneutice a oricărei istoriografii (abordarea voluntaristă vs. deterministă a faptelor istorice).
- ² A se vedea și Stéphane Courtois, *Comunism și totalitarism* (trad. Ana Ciucan □uțianu), Polirom, Iași, 2011, 280 p.
- ³ A se vedea Alain Finkelkraut, *Memoria zadarnică* (trad. Gina Vieru), Ed. Hasefer, București, 2004, 122 p.; Pierre Vidal-Naquet, *Asasinii memoriei. „Un Eichmann de hârtie” și alte eseuri despre revizionism* (trad. Mariana Arnold), EST-Samuel Tastet Editeur, 2003, 216 p.; Laure Marchand, Guillaume Perrier, *Turcia și fantoma armeană. Pe urmele genocidului* (trad. Nicolae Drăgușin), prefață de Sorin Antohi și cuvânt înainte de Taner Açam, Corint, București, 2015, 284 p.
- ⁴ A se vedea, de pildă, Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României, 1859-1991*, ediția a II-a, Humanitas, București, 1998, 192 p.
- ⁵ O excelentă explorare a acestui subiect o fac Laure Marchand și Guillaume Perrier în cartea *Turcia și fantoma armeană. Pe urmele genocidului*. Într-un stil alert, jurnalistic, cei doi autori realizează o veritabilă lucrare de istorie socială a urmărilor genocidului armean asupra supraviețuitorilor și, îndeosebi, urmașilor acestora.